

EDEBİYAT VE HAKİKAT BAĞLAMINDA “HARPUT”TA BİR AMERİKALI”

Yrd. Doç. Dr. Dursun ŞAHİN¹

Özet

Edebiyat bir kültür ögesidir ve içinde yer aldığı toplumun kültürel ve sosyal yapısından etkilenme, aynı zamanda bu yapıyı şekillendirme özelliğine de sahiptir. Geçmişten günümüze edebiyatın hakikatle, toplumla ilişkisi, işlevi sorgulanmış; sanatın sanat için mi, yoksa toplum için mi olduğu sorusuna cevap bulunmaya çalışılmışsa da estetik bir çaba olan edebiyatın sosyal yarar sağlamadaki yerine de vurgu yapılmıştır.

Türk ve dünya edebiyatında, sosyal hayatın sorunlarını edebiyatın temel problemi olarak görmüş birçok yazar, şair ve edebî hareket olmuştur. Türk edebiyatında, özellikle Tanzimat’la başlayan yenileşme döneminden itibaren, toplumu ilgilendiren pek çok sorun edebî eserlerde yerini almıştır. Bu anlayışın, Cumhuriyetin ilanından sonra da etkisini sürdürdüğü görülmektedir.

Cumhuriyet dönemi Türk tiyatrosunun önemli isimlerinden Cevat Fehmi Başkut da, oyunlarında sosyal problemleri ironik bir yaklaşımla ele alan isimlerden biridir. “Harput’ta Bir Amerikalı” adlı oyunu, bu yaklaşımla kaleme aldığı oyunlarına örnek teşkil etmektedir.

Bu çalışmada Cevat Fehmi Başkut’un “Harput’ta Bir Amerikalı” adlı oyunu edebiyat ve hakikat bağlamında ele alınacak ve eserin sosyal hayatla ilişkisi sorgulanarak, eserde mekan olarak neden Harput’un seçildiği sorusuna cevap bulunmaya çalışılacaktır. Ayrıca “Harput’ta Bir Amerikalı”da yer alan ironik durumlara örneklemeler yapılarak, yazarın çizmeye çalıştığı ideal insan tipinin bir şehrin kaderini değiştirmeye güç yetirip yetiremeyeceği değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Harput’ta, bir, Amerikalı, Cevat, Fehmi, Başkut, edebiyat, hakikat, ironi, ideal, insan.

GİRİŞ

Edebiyatla sosyal hayat arasındaki ilişki çok eski zamanlardan beri sosyologların, düşünürlerin, ilahiyatçıların, edebiyat araştırmacılarının vb. üzerinde durdukları bir konu olmuştur. Edebiyatla sosyal hayat arasındaki ilişki üzerinde yoğun bir şekilde duranlar, bir ülkenin edebiyatıyla o ülkenin sosyal hayatı arasında sıkı bir ilişki olduğunu savunarak, edebiyatı sosyal hayatın içinde düşünmüşler ve edebiyatla sosyal yapı arasında bir bağ

¹ Giresun Ün. Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi/GİRESUN dursun.sahin@giresun.edu.tr

olduğunu, toplumun hayatında ortaya çıkacak bir değişimin, edebi ürünlere de yansıtacağını ispatlamaya çalışmışlardır.

Sanatı mutlaka sanat için veya cemiyet için yahut sanatın dışında bir gaye için düşünülüp düşünülmeceği tartışmalarının eskilerde kaldığını belirten Orhan Okay, “Bir sanat eserinin ne kadar ferdî olursa olsun, yine bir sosyal tarafı vardır. Bunun aksi de doğrudur; ne kadar sosyal-ideolojik bir yapıya sahip bulunursa bulunsun, yine de ferdî bir muhtevası vardır. Her büyük eserde hem bütün insanlığın, hem içinden çıktığı milletin, hem de onu meydana getiren şahsın payı vardır. Yani o, hem beşerîdir, hem millîdir, hem de ferdîdir.” (Okay 1990: 40) sözleriyle edebi eserin her durumda sosyal gerçekliğe yer vermek durumunda olduğunu vurgular.

Edebiyatın ne işe yaradığını sorgulayan Rita Felski, bir metnin değerinin faydasından ibaret olduğunu söyler ve sanatı apolitik ya da amaçsız göstermeyi statükoyla işbirliği yapmak olarak nitelendirir. (Felski 2012: 16)

Edebiyatın sosyal hayatla ilişkisini “Edebiyat ve Hakikat” penceresinden ele alan Berna Moran da, edebiyatın gerçekliği yansıtmasıyla ilgili olarak birbirine zıt iki tutumun ortaya çıktığını ifade eder (Moran 1991: 219): “Bazı estetikçiler ve eleştirciler edebiyatın bize (insan tabiatı, hayat, toplumsal gerçeklik vb. hakkında) bir çeşit bilgi sağladığını iddia etmekte ve bundan ötürü hakikat bildiren ya da bildirmesi gereken bir şey olduğunu söylemekte; bazıları ise, edebiyat dahil, sanatın hakikati bildiremeyeceğine, özünün buna uygun olmadığına ve işlevinin ne bilgisel ne de didaktik olamayacağına inanmaktadır.”

Edebiyatın toplumsal yapıyı oluşturan kültür öğelerinden biri olduğunu belirten Ramazan Kaplan da, edebiyatın toplumdan etkilenen ve toplumu etkileyen yanına vurgu yaparak, “Toplumların tarihi boyunca edebiyatın işlevi, genellikle onun iki yönü öne çıkarılarak belirlenmeye çalışılmıştır. Kimileri, edebiyatı kişisel duygulanmaların, yaşantıların, heyecanların ifade aracı görmüştür. Bu durumda edebiyat, geniş kalabalıkların değil, bireyin hizmetinde olarak, gerek yazar gerekse okurun adeta eğlence aracıdır. Böylece hem yazar hem de okur, edebiyat eserleri sayesinde kişisel çıkmazlarından kurtulmanın yolunu bulurlar. Gerçi bu ölçülerde bile edebiyatın sosyal yarardan uzak kaldığı söylenemez; ama bu, edebiyatın toplumsal işlevinin en alt sınırıdır. İkinci durumda edebiyat, toplumsal bakış açısının ürünüdür ve ondan beklenenlerin sınırları da buna göre çizilmektedir. Edebiyatı bu anlayış çerçevesinde ele alanlar, sosyal problemlerin çözülmesinde edebiyatı bir eğitim aracı olarak görmüşlerdir. Bu bir bakıma edebiyatın bir dereceye kadar asıl amacından

uzaklaştırılması anlamına gelir.” ifadeleriyle edebiyata farklı bakış açılarını göz önüne sermektedir. (Kaplan 1998: 23, 24).

Kaplan, ayrıca “Türk edebiyatının Tanzimat’la başlayan yenileşme döneminden başlayarak, toplumu ilgilendiren pek çok sorun edebiyatta yer almıştır. Batılılaşma sürecinin etkisiyle edebiyatın muhtevası değişime uğramış, roman ve tiyatro gibi türlerde o güne kadar işlenmeyen konular edebiyata girmiştir.” (Kaplan 1998: 28) sözleriyle tiyatronun toplumsal sorunların dillendirilmesinde üstlendiği role dikkat çeker. Bu durum, Namık Kemal’in “eğlencelerin en edebîsi, binâenaleyh en faydalısı” olarak nitelendirdiği tiyatronun nasıl bir araç olduğunun da göstergesidir.

BİR GAZETECİ VE OYUN YAZARI OLARAK CEVAT FEHMİ BAŞKUT

1905’te Edirne’de doğan Cevat Fehmi, 1924’te Hakkı Tarık US’un kendisini Vakıf Gazetesine müsahhif olarak çalıştırmaya başlamasıyla gazeteciliğe adımını atmıştır. Vakıf, Son Posta ve Cumhuriyet gazetelerinde yazarlık ve yöneticilik yapan sanatçı, 1963 yılına kadar bu mesleğin içinde yer almıştır.

Yazarlık serüvenine romanla başlayan Başkut, daha sonra röportajla devam etmiş ve son olarak da tiyatro oyunları yazmaya başlamıştır. Basılan ilk kitabı da, Geceleri Bizi Kim Bekliyor? (1933) adlı röportaj dizisidir. Dişi Aslan, Kadın Bir Defa Sever ve Valide Sultan’ın Gerdanlığı adlı romanlarını da 1954’te yayımlamıştır.

Gazeteci kimliği, 1942 yılından itibaren yazmaya başladığı oyunlarında toplumsal sorunları ustaca dile getirmesinde yararlı olmuştur. Oyunlarında sosyal hayatın her tabakasından insana yer veren sanatçı, seçtiği birbirine zıt uç karakterlerle olayları ve durumları çarpıcı bir biçimde sergilemeyi başarmıştır.

Sevda Şener, yazarın gördüğü olayları gözlemlerine dayalı olarak kaleme almasını eleştirenlere şu cevabı verdiğini aktarır (Şener 1972: 30):

“Bazı münekkidler mevzularını aktüel mevzular arasından seçmemi benim zaafarımdan biri olarak öne sürüyorlar. Bence bu benim kuvvetlerimden biridir. Sanatın da bir vazifesi olduğuna daima inandım ve inanıyorum. Kadıköy İskelesinde gene aktüel bir mevzuu ele aldım. Ancak öyle sanıyorum ki aktüel mevzuun esere ilave ettiği renk kazınacak olursa eser yine ayakta duracak kuvveti kendi bünyesinde bulacaktır.”

Eserlerinde ironik durumlar oluşturarak ders vermeyi tercih eden Başkut, birçok oyun kaleme almıştır. Bunlardan bazıları, Büyük Şehir (1942), Küçük Şehir (1946, İnönü Tiyatro Armağanı, 1948), Koca Bebek (1947), Paydos (1948), Sana Rey Veriyorum (1951), Kadıköy İskelesi’nde (1953), Harput’ta Bir Amerikalı (1955), Kleopatra’nın Mezarı (1957), Hacıyatmaz (1960), Göç (1962), Buzlar Çözülmeden (1964), Emekli (1967)’dir.

Melihat Özgü, Cevat Fehmi Başkut’un gazeteciliğiyle oyun yazarlığı arasındaki ilişkiyi şu şekilde ifade eder (Özgü 1972: 1, 2): “Meslek çalışmaları ona toplum kurumlarını, toplum katlarını ve toplum sorunlarını yakından öğretti; gazetecilik ona günün olaylarını izletti. Günlük olaylar içinde de o, insan tiplerini seçti, gerçekleri gördü ve kavrayışlarını yalnız kağıda dökmekle yetinmedi, her birini canlı olarak sahnede göstermek, halkına bir ayna tutmak istedi. Halkını iyi bilen, bildiğini de bildirmek isteyen, uzağı iyi gören, gördüğünü de göstermek isteyen bir yazar oldu Cevat Fehmi Başkut. Tam yirmi üç oyun yazdı o, hemen hemen hepsi de oynandı. Bütün bu oyunlarında, sözü halka yönetmişti, geniş kitle onu kolaylıkla anlıyor, onda herkes kendini buluyordu. Bunun için de işte onu halk tuttu; halk tuttuğu için de ona “halk yazarı” dediler.”

Sevda Şener de onun başta gelen özelliğinin seyircisi ile kolay ilişki kurabilmiş olması ve içinde yaşadığı toplumun en aktüel sorunlarını ele alırken seyircisinin görüş açısını paylaşması ve onun duygularına yönelmesi olduğunu söyler. (Şener 1972: 5)

Şener’e göre Cevat Fehmi Başkut, çeşitli toplum aksaklıkları karşısında amansız bir eleştirmendir. Siyaset oyunlarına, parti çekişmelerine, yönetim bozukluklarına, her çeşit ticari yolsuzluğa, vurgunculuğa, çıkarıcılığa, sosyal adalet ilkesine uymayan tüm ilişkilere açıkça cephe almıştır. Fakat eleştirisinde sadece yöneldiği toplumun ahlak kaygısını, kötüye karşı öfkesini, ezilene karşı merhametini, iyiye karşı sevgi ve hayranlığını dile getirmeğe önem verdiği için, bunun ötesinde değerlendirmelere gitmediğinden, eleştirdiği çevreler için bile sevimli bir yazar olarak kalmayı başarmıştır. (Şener 1972: 5)

Şener ayrıca Cevat Fehmi Başkut’un, üyesi olduğu toplumun gerçeklerini, değer yargılarını dile getirmekle olumlu bir iş yaptığını; eleştirileri ile seyircisinin eğitime katkıda bulunmuş olduğunu belirterek, tiyatro sanatını sevdirmekte, seyircisini çoğaltmakta, yazarlarını yüreklendirmekte bu sanata katkıda bulunduğunu da vurgular. (Şener 1972: 7)

Ancak Şener'e göre, yazarın, güldürülerinde belli klişelerle yetinmiş olması, önemli sorunları derinliğine işlemeyen bırakması, tiplerle yetinip insan gerçeğini türlü yönleri ile anlamağa ve anlatmağa çalışmamış olması, konularını belli entrikalar çevresinde, çokluk inandırıcı olmağı bile gözetmeden, ele alması, yazarın büyük tiyatro eserleri vermesini engellemiştir. (Şener 1972: 7)

Ahmet Mithat gibi halk için sanat anlayışına sahip olan Cevat Fehmi Başkut, toplumdan kopmadan eserler vermiştir. Toplumla iç içe oluşu, eleştirilerinde kontrolü elden bırakmadan eserler vermesine neden olmuştur.

Cevat Fehmi Başkut'un eserlerinde sergilediği özgün tutumlardan biri de, komedi eksenli yazdığı oyunlarında güldürürken düşündürmeyi hatta yer yer hüznü sevk etmeyi tercih etmesidir. Oyunları genellikle hüznle noktalanır. Şener, bu durumu, "Kahraman yaşadığı olaylar zincirinden yenik, fakat acı tecrübe ile olgunlaşmış olarak çıkar. Bu, bir bakıma mutlu, bir bakıma mutsuz bir sonuçtur." şeklinde nitelendirir. (Şener 1972: 9)

Cevat Fehmi Başkut, her şeyden önce eğitici olmak istediğini ifade eden Şener, Harput'ta bir Amerikalı adlı eserinde de görülen bir hususa dikkat çeker (Şener 1972: 31, 32): "Cevat Fehmi Başkut oyunlarında olumlu değerleri sürdürmekte olan iki kaynağa işaret etmiştir: Anadolu halkının bozulmamış kesimi ile aydın gençlik. Anadolu, büyük kentte barınamayanların son sığınağı olmaktadır. Aydın gençlik ise, akıl ve bilgisini olumlu yolda seferber ettiği takdirde çevresindeki yozlaşmaya karşı güçlü bir varlık meydana getirebilecektir. Cevat Fehmi Başkut'un amacı, geleneksel değerler doğrultusunda geliştirilecek, akla olduğu kadar duyguya da yer verecek olan insani değerlerin kökleştirilmesidir."

Nesrin Tağızade Karaca da: "Cevat Fehmi'nin bütün oyunlarında ortaya konan durum, olay, gerilim ve çatışmayla beslenen sosyal konular ile oyun kişileri belirtildiği gibi kısmen gerçek hayattan alınmış, kısmen de tiyatronun klişelerinden yararlanılarak sergilenmiştir." ifadeleriyle Cevat Fehmi'nin gerçekçi gözlemciliğine dikkat çekmektedir. (Karaca 2005: 310)

"Cevat Fehmi Başkut'un Oyunlarına Komedi Açısından Bir Bakış" adlı yazısıyla oyunları komedyanın unsurlarına göre değerlendiren Sevinç Sokullu: "Cevat Fehmi Başkut'un oyunları, tiplerin klişe olarak işlenmeleri bakımından geleneksel tiyatroya benzemekle birlikte ne tiplerin türleri, ne olaylar dizisi ve durumlar bakımından geleneksel tiyatro ile bu oyunlar arasında bir benzerlik bulunmaktadır. Dil'in kullanılmasında geniş çapta bir

etkilenmeden söz edilemez. En önemlisi, geleneksel tiyatrodaki asıl amacın eğlendirme olmasına karşın, Başkut’un doğrudan doğruya ahlâk açısından eğitmeği amaçlamış olması, güldürüyü ikinci plana itmesidir.

Başkut’un oyunları, Batı tiyatrosunun entrikaya dayanan komedyalarının etkisinde kalmış yergilerdir. Yazar, toplum görüşünü, geniş halk yığınlarının ortak beğenisine yönelen bir güldürü ile desteklemiştir.” ifadeleriyle Başkut’un toplumu eğitmeyi merkeze alışıyla geleneksel tiyatro anlayışından ayrıldığına dikkat çekmektedir. (Sokullu 1972: 52)

Sevda Şener’e göre Başkut’un amacı, toplum portresi yapmak ve bu portre aracılığı ile toplumun bazı sorunlarını sergileyip denetlemektir. (Şener 1972: 30) Yazarın oyunları incelendiğinde, bu tespitin doğruluğu açıkça görülecektir.

Harput’ta Bir Amerikalı ve Sosyal Hayat

Cevat Fehmi Başkut’un bu eseri, Harput’tan Amerika’ya göç ettikten sonra Türkiye’ye Abraham Maderus olarak gelen İbrahim Müderrisoğlu’nun hikayesidir. Bu noktadan hareketle yazarın neden Harput’u seçtiğini anlamak için, Türklerin Amerika’ya ne zaman, nasıl ve ne amaçla göçtüğünü incelemekte yarar bulunmaktadır.

İlhan Kaya, “Amerikalı Türkler” adlı makalesinde Türklerin ABD’ye göçlerinin 1820’li yıllara dayansa da, kayda değer göç hareketlerinin 19. yüzyılın son çeyreğinde başladığını ve 20. yüzyılın hemen başında doruk noktasına ulaştığını belirterek, tarihsel boyutta Türklerin ABD’ye üç farklı “göç dalgası”yla gittiğini belirtir. Bunlar (Kaya 2006: 3):

Birinci dalga, düşük gelirli ve eğitim düzeyi düşük Osmanlı köylüsünü temsil etmektedir. 20. yüzyılın başında Osmanlı İmparatorluğu’nun yaşadığı ekonomik çöküntü, ABD’ye yapılan ilk göç dalgasının en önemli itici faktörüdür.

İkinci göç dalgası, 1950 ve 1960’lı yıllarda ABD’ye akın eden eğitim düzeyi yüksek “Cumhuriyet çocuklarını” temsil etmektedir.

Son dalga ise, 1980’li yılların sonlarında ABD’ye gelen, farklı sosyal ve ekonomik grupları kapsayan kozmopolit bir grubu karakterize eder.

Kaya’ya göre, ilk göç dalgasında dikkat çeken unsurlardan birisi de, göçmenlerin Türkiye’deki ikamet yerleridir (Kaya 2006: 3): “Türk göçmenlerinin birçoğu Harput (Elazığ), Antep, Trabzon, Akçadağ, Dersim (Tunceli), Siverek, Rize ve Samsun gibi daha çok Anadolu’nun doğusundan diyebileceğimiz kentlerden geliyorlardı (Ahmed, 1986). İzmir ve Mersin’den

de göç edenler olmuşsa da, büyük çoğunluk yukarıda bahsedilen bölgelerdendi. Göçün çoğunlukla, söz konusu yerlerden olması da sebepsiz değildi. Harput'taki Amerikan misyoner okulu, sadece o bölgedeki Hristiyan Ermenilere yardımcı olmuyor, aynı zamanda ABD'deki zenginlikler ve imkânlarından bahsederek, birçok Anadolu insanının da bilgilenmesini sağlıyordu (Karpas, 1995)."

Görüldüğü gibi Harput, Amerika'ya ilk göç veren yerlerden biri olmuştur. Bunun nedeni olarak da Amerikan Misyoner Okulu gösterilmiştir. Süleyman Büyükkarcı, diğer bazı devletler gibi Amerikalılar tarafından da eğitimin kendi çıkarlarına uygun bir biçimde kullanıldığını belirtir (Büyükkarcı 2001: 14). Büyükkarcı, Amerika'nın dışa dönük misyonerlik örgütü olan "American Board of Commissioners for Foreign Missions"un 1810 yılında Boston'da kurulduğunu ve 1819'da Osmanlı Devleti topraklarını programa aldığını ve gittikçe artan bir ilgiyle misyonerlerini Türkiye'ye göndererek, 1852'de Harput'ta bir misyoner merkezi kurulduğunu belirttikten sonra "Harput Amerikan Koleji"ne dair şu bilgilere yer verir (Büyükkarcı 2001: 14-16):

"Harput Amerikan Koleji 1859'da açıldı. Başlangıçtaki amacı Ermeni Protestan din adamı yetiştirmek olan kolej, 1880 yılında genişletilerek, lâik eğitime ağırlık vermeye başladı.

Harput Konsolosluğu'nun 1 Temmuz 1901 tarihli Fırat Koleji çalışmalarıyla ilgili raporuna göre:

Fırat Koleji ilk ve orta kısmının 1000'den fazla öğrencisi vardı. Adı geçen kuruluş yabancı dil olarak İngilizcenin öğretilmesinde önemli başarılar sağlamış ve Amerikan idealini ve yaşama tarzını yerleştirmede oldukça etkili olmuştu.

Anaokulu ve lise çağındaki çocukları bünyesinde barındıran Kolej'in yeni inşaatları hızla sürmektedir. İşler yolunda giderse 1895'te tamamlanacaktır. Bu yapıda en önemli şey olan "The College for young women" genç kadınlar koleji taştan ve Amerikan stilinde yapılmaktadır.

Elazığ'da 1840'lı yıllarda Amerikalı ve Fransız misyonerlerin yardım ve desteği ile açılmış olan ve yabancı okulu diyebileceğimiz türden başka okullar da bulunmaktadır. Hüseyinik, Hulvenk, Sürsürü, Kuyulu köylerinde birer okul

bulunduğu gibi, yine aynı dönemde Harput’ta bir iptidaî ile bir rüştiye derecesinde olmak üzere iki okul daha bulunmaktadır. Harput’ta 1840’da ilk yabancı okul açılmıştır, 6 tanesi iptidaî, 1 tanesi de rüşdiye olmak üzere 7 okul vardır. Bunlar Süryani ve Ermeni cemaatlerine aittir. Yabancıların bizzat kendileri tarafından 1859’da kurulan Amerikan Koleji, 1869’da Fransız Koleji ve 1895’te Alman mektebi olmak üzere üç büyük okul mevcuttur.

Ma’muretül vilâyeti olarak tanımlanan bu bölgelerde azınlık okulları da bulunmaktadır. Yabancı okullarla birlikte bu okulların da hemen tümü I. Dünya Savaşı sonunda kapatılmışlardır. Amerikalıların Osmanlı Devleti’nde açtıkları ilk okul 1824’te Beyrut’taki Syrian Protestant College’dır

Yabancı okulların özellikle Amerikan Okulları’nın yoğunlaştığı 19. Yüzyılda, Protestan Okulları’nın Osmanlı Devleti çapındaki durumu hakkında II. Abdülhamit devri Maarif Nazırlarından Ahmed Zühdi Paşa’nın muhtemelen 1311/1894 tarihinde kaleme alınmış raporuna göre de; Ma’muretü’l-aziz vilâyetinde Harput Livası, Harput Kazası’nda Fırat Mektebi adı altında 1273=1857’de açılan ve 1308=1892’de resmi ruhsat alan ve 312 erkek ve 125 kız öğrencisi bulunan Amerikan ta’biyetinde toplam 7 adet okul bulunmaktadır.”

Cevat Fehmi Başkut’un: “Asırlarca evvel Acem hayranlığı ile başlayan, bilahare Garba dönüp bu asrın başlarında Fransa’da karar kılan, Birinci Dünya Harbinde Alman, İkinci Dünya Harbinde Amerikan hayranlığı olarak kendisini gösteren kötü iptilamızın hicvi !” şeklinde takdim ettiği Harput’ta Bir Amerikalı, gerek konusu, gerek kişileri, gerekse kurgusu açısından özgün bir eserdir.

1955’te yazdığı bu eserde ilk göze çarpan unsur, göç ve yazarın da vurgu yaptığı yabancı hayranlığıdır. Eser incelendiğinde, yazarın kendi değerlerine yabancılaşmış bireylerden mustarip olduğu görülmektedir. Öyle ki bazıları yurt dışına çıkmış, değerlerinden kopmuş, bazıları da kendi vatanından başka bir yer görmediği halde körü körüne batının hayranı olmuştur.

Cevat Fehmi’nin gazeteci-yazar olmasından dolayı, konularının çoğunu günlük hayattan belki de gazetelere yansıyan haberlerden almış olabileceğini

belirten İnci Enginün, Harput'ta Bir Amerikalı'yı, Amerikan hayranlığının alaya alınması olarak nitelendirir (Enginün 2009: 182).

Oyun, Amerika'ya giderek milyoner olmuş bir Harputlunun, firmasına reklam yapmak için İstanbul'a gelmesi ve yıllar önce Harput'ta kalan kardeşini araması üzerine kurulmuştur. 40 yıl önce Harput'ta kavga eden karı koca ayrılır. Baba, 4 yaşındaki oğlunu alarak, Amerika'ya gider, 3. yaşındaki oğul da annesiyle Harput'ta kalır. Amerika'da ev eşyası ve malzemesi yapıp satan "Aile Muhabbeti" adıyla bir şirket kuran baba, zengin olur. Babanın ölümünden sonra şirketin başına Abraham Maderus olarak bilinen oğlu İbrahim Müderrisoğlu geçmiştir. İbrahim Müderrisoğlu, işleri durgunlaşınca şirketin basın ve ilan şefinin önerisiyle, Türkiye'ye yıllar önce ayrıldığı kardeşini bulmak iddiasıyla gelir. Amaç reklam olduğu için kâtibî Necmettin'e gazetelere ilan veririr, yaşananları da anı anına New York'taki gazetelere yetiştirirler. Tımarhaneden kaçtığı sonradan anlaşılabacak olan ve kendisini emekli bir komiser olarak tanıtan kişi, kardeşini bulacağı iddiasıyla, dedektif olarak Abraham Maderus'un çevresinde yerini alan ilk insan olur. İlanla gerçek kardeş başvurmaz. Ancak onunla yakınlığı olduğunu iddia eden insanlar ortaya çıkar. Aktör Ahmet Hamlet, mucit Ahmet Bulur, Ahmet Okyay'la birlikte Celile Kızılçiçek ve üvey kızı Ayşe Kızılçiçek, bu iddiayla Abraham Maderus'un etrafını sararlar. Eser boyunca, akrabalık iddiasını tekrarlasalar da muvaffak olamazlar. Önce her biri ayrı ayrı akrabalıklarını ispatlamaya çalışır. Muvaffak olamadıklarında da, Ahmet Okyay, aralarından birini kardeş olarak Abraham Maderus'a göstermeyi, daha sonra da elde edilecek kazancın bölüşülmesini teklif eder. Diğerleri bunu kabul etmez. Sonunda Harput'a gitme kararı alınır. On atom bombası düşmüş yer (Başkut 1992: 79) olarak anlatılan Harput'un belediye başkanı, güngörmüş bir insandır. Maderus'un kardeşi Ahmet Müderrisoğlu'nu bulur. Ancak o, Maderus'la görüşmek istemez. Bu sefer de akıl hastası komiserin aklına uyularak, tutuklanıp getirilir. Kardeşinin yıllarca kendilerinden haber almayışına, yokluk içinde annesinin veremden ölüp gidişine, Harput'un çaresizliğine içlenmiştir. Abraham'ı Harput'tan kovar ve oyun biter.

İnci Enginün, oyuna dair şu değerlendirmeyi yapar (Enginün 2009: 182): "Bu sürpriz sonuçlu oyun, Türkiye'de II. Dünya Savaşı'ndan sonra yaygınlaşan ve yer yer gülünçleşen Amerikan hayranlığını hicvetmektedir. Artık Amerikalılaştırmış olan Abraham Maderus'un çevresine toplananlar dejenere tiplerdir. Hayranlıkları, çıkar düşkünlüğü ve züppelikleriyle karışır. Son derece sevimsiz bir iş adamı olarak çizilen Abraham Maderus'un içinden çıktığı ülke ve insanlarla aslında manevi hiçbir ilgisi yoktur. Onu

Türkiye’ye getiren sebep, aile ve vatan hasreti değil, bu yüce duyguları, reklam aracı olarak kullanarak işlerini düzeltme arzusudur.”

Cevat Fehmi, eserlerinde kişisel kanaatini hissettirmekten sakınmamıştır. Özellikle yazarın kahramanlarını tanıttığı bölümlerde taraflı davrandığı açıkça görülmektedir.

Diğerlerine göre olumlu bir tip olarak çizdiği Abraham Maderus’un kâatibi Necmettin’i, “33 yaşında bir Amerikan Koleji mezunu. Mektep’den² yeni çıkmıştır. Yakışıklıdır. Yaşının icabettirdiğinden daha fazla ciddidir. Okuduğu mektep onu Amerikanlaştırmamıştır.” diye nitelendirir. (Başkut 1992: 5) Eserin sonlarına doğru idealist bir kimlikle görünecek olan Ayşe Kızılçiçek’i de, annesine benzemeyen, sade, ciddi, güzel bir kızcağız olarak tarif eder. (Başkut 1992: 26)

Yazarın olumlu tiplerinden biri de Harput Belediye kâatibidir. Yazar, bir yandan onun pejmürdeliğine dikkat çekerken, öbür yandan sevimliliğine vurgu yapar (Başkut 1992: 65, 66): “Belediye kâatibi, 60 yaşında, kısa boylu, sakalı uzamış, bakımsız kıyafetli, elbiseleri yama içinde, saç baş karmakarışık siyah kırıvatı yana kaçmış, kelebek gözlüklü, parmak araları sigara zifirinden koyu kahverenk bağlamış... Mamafih bütün bu perişanlığına rağmen sevimli bir ihtiyar...”

Harput Belediye reisi Murtaza Bıçakçıoğlu da, yazarın önem verdiği tiplerinden biridir (Başkut 1992: 79): “Harput Belediye reisi beyaz saçlı, beyaz kısa sakallı, biraz eski tarzda fakat temiz giyinmiş bir adamdır. O da 60 ı geçmiş olmasına rağmen belediye kâatibine nazaran hayli dinç görünür. Daima gülümsemektedir. Fakat hâli, tavırları, konuşuşu otoriter bir adam olduğunu anlatır.”

Enginün’ün “dejenere tipler” olarak nitelendirdiği tipler, yazar tarafından da olumsuz bir biçimde tanıtılmıştır. ABRAHAM Maderus’un zenginliğinden nasiplenmek için akrabalık iddiasında bulunanlar, şöyle tanıtılmaktadır (Başkut 1992: 25, 26):

“Üç Ahmetlerin müşterek vasfı muhtelif cephelerden az çok Amerikan hayranı oluşlarıdır. Bunun dışında birbirlerine hiç benzemezler. Vaktiyle güzel bir delikanlı olduğu anlaşılan Ahmet Hamlet yaşı ilerleyince yağ bağlamış, hafif göbek salmıştı. Mamafih yine de yakışıklı adam denir. Konuşma

² Eserden yapılan alıntılarda özgün yazım esas alınmış, herhangi bir değişiklik yapılmamıştır.

edası tamamen teatraldır. Jestleri hayli mübalağalı ve eskidir. Mucit Ahmet Bulur kısa boylu, zaman zaman dalgın, zaman zaman ateşlidir. Umumiyetle biraz durgun, biraz sıkılgan, bir adam tesiri bırakır. İcatlarının dışında pek az şey onu ilgilendirir. Ahmet Okyay muayyen muhitlerden son zamanlarda bol bol görülen tam bir kart züppedir. Fazlasiyle sinirli olduğu görülür. Kaşı gözü mütemadiyen oynadığı gibi ikide bir çenesini soldan yukarı doğru üstüste bir iki defa kaldırıp indirerek sinirli hareketler yapar. Kendisini tahrik eden muayyen şeyler veya hareketler karşısında isterik bir kahkaha buhranına tutulur. Bu kahkahaları daha fazla bir feryada benzerler. Nihayet yavaş yavaş sükûnet bulur. Giyinişi ona kart züppe dedirtecek şekildedir. Celile Kızılçiçek büyük şehirlerde sosyetei istilâ eden Amerikan hayranı hafif kadın tipinin en karakteristik örneğidir. Yaşı hayli ilerlemiş olmasına rağmen bir genç kız gibi giyinmek ve boyanmak itiyadındadır.”

Yazar, bu karakterleri kişiliklerine uygun tavır ve konuşmalarıyla hicvetmekte ve ironik bir ortam oluşturmakta oldukça başarılıdır. Ahmet Hamlet, konuşmalarını bir tiyatro sahnesindeymiş gibi seslendirir. Bazı konuşmaları da Hamlet’ten alınmıştır. Celile’nin garpla ve garplılarla temasını çocukluk yıllarına kadar götürüp, İngiliz, Fransız, İtalyanlarla başlayıp, Amerikalılarla devam etmesi, 20 yıl önce evlendiği Amerikalının kayıplara karıştığını iddia edip, “Amma bugün de İstanbul’a Amerikan seyyahları geldi mi onlara fahri tercümanlık eder, eski kocamın hemşerileridir diye elimden geldiği kadar çarşıda pazarda kazıklanmalarına mani olurum” (Başkut 1992: 46) sözleri de ironik bir durumdur. Ahmet Okyay’ın diğerlerini eleştirirken, içinde yaşadığı topluma dair söyledikleri de ironi örneklerinden biridir (Başkut 1992: 54, 55): “Oraya geliyorum, biz de ahlâkıyat sıfır... O da şarklı... Kabil mi garpta bizim içinde yaşadığımız gibi bir sahneye şahit olmak... Bir kardeş bir kardeşi arıyor. Haydi üç kişi daha, üç yalancı daha ortaya atılıyorlar. Biz de kardeşiz diye... Çünkü işin ucunda menfaat var. Menfaat oldu mu bizim vermeyeceğimiz, satmayacağımız şey yok... Çünkü şarklıyız biz... Pis şark kurnazlığı...”

Cevat Fehmi Başkut, mekânları da ustaca seçmiş ve Hilton Otelinde başlattığı olayları Harput’ta bitirmiştir. Hilton, sıradan bir otel değildir. Böyle olmadığı Amerikan Koleji mezunu kâtip Necmettin’in “Kapıcısız otel olur mu ?” diye sorduğunda belboydan aldığı cevaptan da anlaşılmaktadır.

“Burada belkaptan var... Burası Hilton... Bana da delikanlı değil Belboy diyorlar.” (Başkut 1992: 9) Oyunun ilk perdesi, Hilton’un lüksü içinde geçer. İkinci perdede ise mekân Harput’tur. Yazar, Hilton’un şaşaasından Harput’un yıkık döküklüğüne çok keskin bir geçiş yapar. Kahramanların ifadelerinden Harput’un halini gözler önüne serer. Öyle ki Harput’a dair neredeyse hiçbir ayrıntı atlanmaz. Harput’un bir kartal yuvasına çıkar gibi yükselen bol virajlı yolları, serinliği, hatta Tabakhane tarafında Şam’dan, Bağdat’tan gelip yerleşen kadınlar dahi ihmal edilmez.

Yazar, Harput’un dış dünyayla bağının kopukluğunu, dünden bugüne geçirdiği değişimi, yıkımı da Belediye kâtibinin ağzından anlatır (Başkut 1992: 72):

“... Hiçbir şey yok...Hiç bir şey kalmadı. Ev yok, sokak yok, çarşı yok, insan yok... Sokak köpekleri bile bir bir gittiler. Aşağı Elazığ’a inmemekte inat eden biz bir iki kişi kaldı. Emekli muallimle ben... İki bunak ihtiyar... Gerisi belediyenin ekmek, Kızılayın aş dağıttığı birtakım fakir fukara, sonra civardaki bahçıvanlar... Memurlar dersiniz sabah gelip akşam Elazığ’a dönüyorlar. 50 sene evvelini hatırlıyorum 43000 nüfus, 8000 hane, 8 cami, 45 mescit, 12 medrese, 12 büyük işhanı... Mutasarrıflıktı o zaman Harput. Şimdi hatır için nahiye olarak bırakıyorlar. 55 ev, 220 nüfus... Harput öldü, havaya uçtu. Sanırsınız bir cehennem ateşi ile taşları bile baştan aşağı yandı da külleri göğe savruldu. Buradan aşağı Elazığ’a inenler evlerini yıktılar, taşlarını dahi taşıdılar. Nüfusun yüzde yirmisi de Amerika’ya göç etti. İçlerinden “Ah vatanım... Vatanım” diye geri dönenleri bile tutunamıyorlar. Aşağı ovaya iniyorlar.”

Belediye Kâtibinin Harput’a dair söyledikleri sadece yukarıdaki serzenişlerden ibaret değildir. Kâtip, Harput’un 50 yıl önceki zengin, canlı, hayat dolu hallerini büyük bir özlemle anlatır (Başkut 1992: 75):

“Eskiden, çok değil, 50 yıl önce koskoca bir memleket parçasının ticaret merkezi, Pazar yeri idi Harput... Ucu bucağı görünmez kervanlar gelirler, yüklerini boşaltırlar, Harput’un dünyaca meşhur ipeklilerini, kumaşlarını yükler, geldikleri yollara dönerlerdi. Bu şimdiki baykuş yuvası, göklere uzanmış kameti ile bir tac gibi parıldardı. Taşından, toprağından sanırsın servet refah fışkırırdı bu şehrin... Büyük şairler yetişti bu toprakta, büyük âlimler, ünlü din adamları çıktı

aramızdan... Akşam oldu mu işleri erken bitirirdi herkes... Halk gruplara ayrılır, kabile kabile ya kalenin burcuna, ya diğer tepelere giderlerdi. Gün ufukta sönerken 1000-2000 ney'in nağmeleri dolaşırdı şehrin havasında... Aşağıda, 1250 metre aşağıda Uluova, 1250 metre yukarıda ise hırçın kayalar üstünde bu nağmeler... İnsana insanüstü bir mahlûk olduğu vehmi gelirdi. Bu musiki meclislerine katılmayan ateşli delikanlıları hatırlıyorum, atlarıyla soluğu cirit meydanlarında alırlardı. Ben orada çok akşamlar, cirit oynayan 80 atlı saydım.”

Oyunun üçüncü perdesinde de mekan, Harput'ta çarşı meydanıdır. Yazar, burayı da yıkık döküklüğüyle anlatır (Başkut 1992: 114): Her taraf yıkık duvarlar, taş yığınları, enkaz ve toprakla dolu. Ön plânda solda bir sokak medhali, sağda keza. Bunu takiben büyük bir han harabesi. Sağda keza. İkinci plânda sağdaki han harabesine bitişik bir dükkân harabesi ve kurumuş bir çeşme. Çeşme ile soldaki han harabesi arasında bir sokak, uçsuz bucaksız harabelere açılan bir sokak. Orta yerde kurumuş bir ağaç.” Belediye kâtibi yayındakilere gördükleri harabelerin eskiden neler olduğunu, kimlere ait olduklarını anlatır. Harput'un çaresizliği karşısında Necmettin, bir misafirhane açma fikrini ortaya atar. Ayşe de bu fikre sıcak bakar. İki idealist insan, Harput'u yeniden inşa etme kararıyla birlikte evlenme kararı da alırlar. Bu durum karşısında, şair Ahmet Hamlet de duygulanır ve aile yadigarı pırlanta yüzüğünü Harput'un inşasında kullanılmak üzere, gençlere verir. Mucit Ahmet Bulur da, kendisine sessizliğin daha iyi geleceğine karar vererek, 4000 lira katkı sağlar. Belediye kâtibinin de manevi olarak kendilerine katılmasıyla şirket tamamlanmış olur. Necmettin, Harput'un yeniden canlanmasını New Orleans'a benzetir (Başkut 1992: 125): “Niyu Harput... Niyu Orlean gibi...”

Harput'ta Bir Amerikalı'da gelinen son nokta, Cevat Fehmi Başkut'un eğitici bir yazar olma isteğinin ürünüdür. Şirketinin azalan satışlarını canlandırmak için kardeşini bulmak üzere Türkiye'ye gelen Abraham Maderus'un hikâyesinden beklenmedik bir son elde edilmiştir. Yıllar önce ayrıldığı ve bir daha arayıp sormadığı kardeşinin kendisini reddetmesi okur tarafından da tahmin edilebilecek bir durumdur. Hatta Cevat Fehmi Başkut'un komedyaalarının sonunun güldürürken düşündürme, ders verme üzerine kurulu oluşu, Ahmet Müderrisoğlu'nun eserin sonundaki çıkışını ve onurunu her şeyin üstünde tutuşunu doğal kılmaktadır. Ancak böyle bir senaryonun Harput'un inşasına karar veren insanlar arasında çapkın bir

şairin, kendini mucit zanneden bir tamircinin de yer almasıyla noktalanması, kolay tahmin edilir bir durum değildir. Bu, Cevat Fehmi Başkut’un oyunlarında olumlu değerleri sürdürmekte olan iki kaynağa dikkat çekmesinin sonucudur. Bunlardan biri, Harput Belediye reisi ve Belediye reisinin Harput delileri olarak adlandırdığı belediye kâtibî ve muallimin temsil ettiği Anadolu halkının bozulmamış kesimidir. Diğerî de Kâtip Necmettin Arş ve Ayşe Kızılçiçek’in temsil ettiği idealist aydın gençliktir. Yazar, bu iki gücün el ele vermesiyle, yozlaşmaya karşı güçlü bir varlık meydana getirilebileceğini düşünmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Cevat Fehmi Başkut’un “Harput’ta Bir Amerikalı” adlı oyunu, yazarın güncel konular etrafında kaleme aldığı eserlerinden biridir. Eserde ele alınan konunun, dönemin göç olgusuna, değerlere yabancılaşmaya, körü körüne yabancı hayranlığına yaptığı göndermeler dikkate alındığında, yazarın hakikatlere sadık bir edebiyat yapmaya çalıştığı açıkça görülür. Ayrıca Harput’un dünü ve bugünü üzerine yaptığı tespitler, kahramanlarının ağzından ortaya koyduğu düşünceler de gerçeklere paralellik arz etmektedir.

Yazar, hicivde oldukça başarılıdır. Eser başlar başlamaz, Amerikalının kullanılmış eşya ve iç çamaşırlarını satın alıp yüklü miktarlarda satmayı planlayan Fikret Arman karakterinin içinde olduğu gülünç ve ironik durum, yazarın yabancı hayranlığında sınır tanımayanları hicvetmede ne kadar acımasız olduğunun göstergesidir.

“Harput’ta Bir Amerikalı”nın senaryosu, bir grup idealist insanın bir şehri yeniden kurmaya çalışmasını anlatması yönüyle sıradan bulunmuş, Devlet Tiyatroları tarafından sahnelenmesi eleştirilmiştir.

Günümüzde sanayi, ticaret gibi kalkınmayı sağlayacak etkenlerden yoksun, turizmi kalkınmanın bir aracı gören şehirlerde tanıtım, büyük önem arz etmektedir. Bu noktadan bakıldığında “Harput’ta Bir Amerikalı” da, Harput’un tarihi dokusunun işlenmesinde bir araç olabilir. Bu bağlamda;

- a. Eser, özgün haliyle ya da düzenlemeler yapılarak; ilk, orta ya da yükseköğretim öğrencilerince sahnelenebilir.
- b. Eser, TV dizisi olarak genişletilebilir ya da yazarın diğer bazı eserlerinin yapıldığı gibi beyaz perdeye aktarılabilir.
- c. Sembolik olarak, şehrin bazı yerlerine eserde geçen kişilerin adı verilip, dikkat çekilebilir.

d. Cevat Fehmi Başkut ve Harput'u eserlerinde ele almış başka sanatçılar adına birtakım etkinlikler düzenlenebilir.

"Harput'ta Bir Amerikalı", Harput'un dünyayla bugününü karşılaştırarak, dikkat çekmeyi amaçlamış bir eserdir. Eserde, ortaya atılan tezin hayata geçirilmesi, edebiyat ve hakikat ilişkisinin hangi noktada olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

KAYNAKLAR

BAŞKUT, Cevat Fehmi (1992). Harput'ta Bir Amerikalı. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

BÜYÜKKARCI, Süleyman (2001). Amerikan Okulları Üzerine Bir Araştırma. S.Ü. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. Konya: S. 9. Bahar. s. 9-52

DENİZ, İzzet (2008). "Cevat Fehmi Başkut'un Tiyatro Eserleri. *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*, Sivas

ENGİNÜN, İnci (2009). Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Felski, Rita (2010). (Çev. Emine AYHAN). Edebiyat Ne İşe Yarar. İstanbul: Metis Yayınları.

GÖKER, Cemil (1993). Gülme ve Güldüren Sanat Türleri. Kültür Bakanlığı Yayınları.

KAPLAN, Ramazan ve Diğerleri (1998). Edebiyat Bilgi ve Kuramları. Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları.

KARACA, Nesrin Tağızade (2005): "Cumhuriyet Dönemi Türk Tiyatrosunda Öncelikli Bir İsim: Cevat Fehmi Başkut (1905 – 15 Mart 1971). *Türk Dili Dergisi*. Ankara: Sayı 640, Nisan. s. 300-311

KAYA, İlhan. (2006). "Amerikalı Türkler" *Türk Coğrafi Bilimler Dergisi*. Ankara: Cilt 4, Sayı 2. s. 1-13

MORAN, Berna (1991). Edebiyat Kuramları ve Eleştiri. İstanbul: Cem Yayınevi.

MORAN, Berna (1991). Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış I. İstanbul: İletişim Yayınları.

NUTKU, Özdemir (1976). Yaşayan Tiyatro. İstanbul: Çağdaş Yayınları.

OKAY, Orhan (1990). Sanat ve Edebiyat Yazıları. İstanbul: Dergâh Yayınları.

ÖZDEMİR, Emin (1994). Türk ve Dünya Edebiyatı. Ankara: T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

ÖZGÜ, Melahat (1972). "CEVAT FEHMİ BAŞKUT Ölümünün Yıldönümünde", *AÜ- DTCF Tiyatro Araştırmaları Dergisi*. Ankara: s. 1-4

SOKULLU, Sevinç (1972). “CEVAT FEHMİ BAŞKUT’UN OYUNLARINA KOMEDYA AÇISINDAN BİR BAKIŞ”, *AÜ- DTCTF Tiyatro Araştırmaları Dergisi*. Ankara: s. 41-52

ŞENER, Sevda (1972). “POPÜLER’ YAZAR CEVAT FEHMİ BAŞKUT”, *AÜ- DTCTF Tiyatro Araştırmaları Dergisi*. Ankara: s. 5-40

TURAL, Sadık Kemal (1982). *Zamanın Elinden Tutmak*. İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş.